

УДК. 1.14.2.

Холназарова Ш.Н., Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти Фаргона филиали ўқитувчиси.

Ахмедова М.А., Фаргона вилояти Дангара тумани 30-умумтаълим мактаби кутубхона мудираси

Холназарова Ш.Н., Преподаватель Ферганского филиала Института переподготовки и повышения квалификации специалистов по физической культуре и спорту.

Ахмедова М.А., Заведующая библиотекой 30-й общеобразовательной школы Дангаринского района Ферганской области

Kholnazarova S.N., Teacher of the Fergana branch of the Institute for Retraining and Advanced Training of Physical Culture and Sports

Akhmedova M.A., Head of the library of the 30th comprehensive school of Dangara district of Fergana region

**ЁШЛАРДА КИТОБХОНЛИК МАДАНИЯТИНИ
ШАКЛЛАНТИРИШ. БАДИЙ АСАР ТАҲЛИЛИ.
ФОРМИРОВАНИЕ БИБЛИОТЕЧНОЙ КУЛЬТУРЫ У
МОЛОДЕЖИ. АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ РАБОТ.
FORMATION OF LIBRARY CULTURE AT YOUNG PEOPLE.
ANALYSIS OF ARTISTIC WORK.**

Аннотация: Ушбу мақолада ўқувчи ёшларда китобхонлик маданиятини шакллантиришнинг ижтимоий-фалсафий жиҳатлари баён этилган.

Аннотация: В статье рассматриваются социально-философские аспекты формирования культуры чтения у молодежи.

Annotation: This article describes the socio-philosophical aspects of the formation of a culture of reading among young people.

Калит сўзлар: Китобхонлик, китобхонлик маданияти, бадий асар тахлили, бадий эстетик дид, “Китоб ҳафталиги”, ўқиш маданияти.

Ключевые слова: чтение, культура чтения, анализ произведений искусства, художественно-эстетический вкус, «Книжная неделя», культура чтения.

Key words: Reading, reading culture, analysis of works of art, artistic aesthetic taste, "Book Week", reading culture.

Ўқувчиларда китобхонлик маданиятини шакллантиришнинг яна бир шакли бадий асар тахлили бўлиб, бунда долзарб масалага бағишланган адабиётлар ҳақида ўқувчиларга маълумот беришдан иборатдир. Таҳлиллар тавсия ҳамда ахборот характериға эға бўлади. Бадий асар тахлилини тайёрлашда ўқувчиларнинг ёши, қизиқиши ҳисобға олинади. Таҳлил учун адабиётлар сонини белгилашда мавзунинг кенглиги, кутубхона фондидаги мавжуд адабиётлар ҳажми, албатта, ҳисобға олинади. Таҳлил учун 5 тадан 12 тагача адабиёт танланиб, тадбир 20-25 дақиқаға мўлжалланиши керак. Бадий адабиётлар тахлили мустақил, педагогик иш шакли ҳисобланиб, кўпинча китоб кўргазмалари олдидан адабий кечалар, китоб муҳокамалари каби тадбирлар билан биргаликда амалға оширилади.

Ўқувчиларда китобхонлик маданиятини шакллантиришда китоблар муҳокамалари ҳам алоҳида ўрин тутади. Китоблар муҳокамасини V-IX ҳамда X-XI синф ўқувчилари билан ўтказиш мақсадға мувофиқдир. Китоблар муҳокамаси кўпинча бадий асарлар тўғрисидаги эркин мунозара ҳисобланади. Бу тадбирларнинг ижобий томони шундаки, қизиқарли муҳокама ўқувчининг мустақил фикрлаш кўникмаларини ривожлантиради. Китобға нисбатан интилишни кучайтириб, ўқувчиларнинг кузатувчанлигини оширади, бадий эстетик дидини бойитади.

Кутубхоначи ва ўқитувчи муҳокамадан олдин муҳокама қилинадиган китобни ҳамкорликда танлайди, муҳокама мазмунини очадиган

саволларни тайёрлайди. Китобни танлашда унинг мафкуравий, эстетик, таълим-тарбиявий жиҳатлари ва китобхонлар гуруҳининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш жуда муҳимдир. Китоблар муҳокамаси ўқувчини бадиий адабиёт ҳақида кенг фикрлашга ўргатади, ўқувчиларни юксак ахлоқий фазилатлар руҳида тарбиялашга имкон туўдиради.

Ўтказилган педагогик кузатишлар натижалари шуни кўрсатадики, ўқувчиларнинг китобхонлик маданиятини шакллантиришда “Китоб ҳафталиги” ўтказиш ҳам яхши натижалар бермоқда. Ҳафталик комплекс тадбир бўлиб, бунда янги ёки бирор мавзуга оид китоб-кўрик кўргазмалар ташкил этилади, адабиётлар таҳлили ўтказилади. Ёзувчилар, шоирлар билан учрашувлар ва адабий кечалар ташкил қилиниши ҳам мумкин. Бу тадбир ҳафта мобайнида ўтказилади ва бу даврда мактабдаги барча таълим-тарбиявий ишлар шу тадбирга қаратилган бўлиб, уни байрам руҳида ўтказиш тавсия этилади.

Республикамиз мактаблари илғор иш тажрибаларидан шу нарса маълум бўлдики, оммавий тадбирлардан яна бири “Энг яхши фойдаланилган дарсликлар кўриги”ни ўтказиш кутилган самараларни бериб келмоқда. Бу тадбир мактаб кутубхоначиси, синф раҳбарлари ҳамкорлигида ўтказилиб, ҳар бир синф фойдаланилган дарсликлар кўригини ташкил қилади ва ғолиблар аниқланади. Мактаб маъмурияти томонидан кўриқда ўлиб чиққан синф ўқувчилари рағбатлантирилади. Бу тадбир мактаб кутубхоналарида ўқув фондларини асраш, авайлаш, болаларда китобга нисбатан ҳурмат ва эҳтиёткорликни тарбиялайди.

Мактаб кутубхонасида ўтказиладиган оммавий тадбирлар ўқувчиларнинг китобхонлик маданиятини шакллантиради, дунёқарашини кенгайтиради, уларнинг ахлоқий-эстетик сифатларини қарор топтиради. Тадбирлар ўқувчиларда ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, ўз миллати, аждодлари яратган маданий-маърифий бойликлар билан фахрланиш ҳиссини уйғотди. Тадбирлар мунтазам равишда, ўқувчиларнинг ёш

хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, кутубхоначи ва мактаб ўқитувчиларининг ҳамкорлигида ташкил этилсагина ўз самарасини беради.

Ўқувчиларга кутубхона хизмати кўрсатишда уларнинг ёш хусусиятларига эътибор бериш зарур, чунки уларнинг ёш хусусиятлари, китобхонлик маданиятининг шаклланишига ҳам бевосита таъсир кўрсатади. Кейинги йилларда болалар китобхонлиги бўйича ўтказилган бир қанча тадқиқотларда улар қуйидаги ёш гуруҳларига ажратилган ва болаларнинг ўзига хос китобхонлик хусусиятлари очиб берилган:

- ◆ 6-9 ёшли;
- ◆ 10-13 ёшли;
- ◆ 14 ва ундан катта ёшлилар.

Маълумки, 6-9 ёшли китобхонларнинг ташқи муҳит билан барча муносабатлари катталар ёрдамида амалга оширилади. Бу ёшдагиларда адабий асарга муносабатнинг умумийлиги, китобга бўлган муносабат ҳис-ҳаяжонга тўлалиги, туйғларнинг кўтаринкилигида кўриш мумкин. Китобларда ҳаётда уларга таниш бўлган қувончли воқеалар акс эттирилади. Бу ёшдаги болалар тасодифан содир бўладиган, улар учун янгича бўлган нарсаларни кўпроқ севадилар ва эслаб қоладилар. Болалар юз бераётган жараёнлар моҳиятини англаш, хулқ-атворлар ва воқеалар ўртасидаги боғлиқликни тушунишга қараганда қаҳрамонларнинг ҳаракати ва хулқ-атворини жиддийроқ идрок этишлари билан ажралиб турадилар. Бу ёшдаги болалар асарнинг ғоявий азмунини кўпинча қаҳрамонларнинг хагги-ҳаракатлари, асардаги воқеаларнинг ривожланиши билан боғлиқ ҳолда тушунадилар. 6-9 ёшли китобхонлар кутубхоначи ва педагогда ақлли, меҳрибон суҳбатдош, китобларни яхши билувчи ва севувчилик фазилатларини кўргандагина уларнинг тавсияларига ишонч билан қарайдилар. Ўқувчиларда китобхонлик маданиятининг шаклланишида бу жуда муҳим. Бу гуруҳга мансуб китобхонлар учун оммавий тадбирлар

тайёрлаш ҳамда ўтказишда ўқитувчилар ва кутубхоначилар улар учун умумий бўлган хусусиятларни ҳисобга олишлари зарур бўлади.

10-11 ёшлилар эса мураккаб гуруҳга мансуб китобхонлардир. Бу ёшдаги ўқувчилар энди катталарга унча ишонавермайдилар ва улар билан осонликча мулоқотга киришмайдилар. Бу давр ўқувчида билиш кўникмаларининг ривожланиши ва ижтимоий жиҳатдан ўз-ўзини англаши учун муҳимдир. Уларда кинофильмлар, телевидениедаги кўрсатувлар, компьютер техникалари, интернет сайтларидаги маълумотларга қизиқиш ортиб боради. Саёхатлар қилиш, айниқса, янгиликларни билиш, ҳаёт ҳақиқатлари ва турмуш ҳодисалари тўғрисида фикрлашга қизиқиш кучаяди. Уларнинг кўпчилиги китобни дўст, ҳаёт дарслиги сифатида қабул қиладилар. Бу хислатлар асосан болаларда китобхонлик маданияти шаклланишига таъсир кўрсатувчи субъектлар - ўқитувчи, кутубхоначи ва ота-оналарнинг таълим-тарбиявий чора-тадбирлари таъсири натижасида ҳосил бўлади.

Бу ёшда болаларга асар қаҳрамонларининг одоб-ахлоқи, уларнинг хатти-ҳаракатлари ва қилмишлари туфайли намоян бўладиган асарлар ёқади, бироқ улар ахлоқ, панду-насихатларни севмайдилар. 10-11 ёшли ўқувчилар адабий матнлар ўртасидаги тафовутни сеза бошлайдилар, улар энди фақат табиатшунослик, халқ оўзаки ижоди намуналаринигина эмас, балки бошқа турдаги бадий асарларни ҳам ўқий бошлайдилар. Бу гуруҳга мансуб китобхонларда фуқаролик ва ижтимоий фаоллик ҳисларини шакллантиришда Ватан ва унинг қаҳрамонона ўтмиши тўғрисидаги китоблар катта ўрин эгаллайди. Шунинг учун ҳам ўқувчилар билан ўткзиладиган тадбирларда мазкур омилга алоҳида эътибор бериш керак.

12-13 ёшли китобхонлар гуруҳининг муҳим хусусияти мустақил фикрлаш ва баҳолаш жараёнининг бошланишидир. Бу ёшдаги ўқувчиларда илгаригига кўра содда, маъқулловчиликдан фарқли тарзда, бу ёшда ўз шахси, имкониятларини намоян этиш ва уларни объектив

баҳолашга кўпроқ онгли ёндошиш хислатлари ортиб боради. Улардаги билим олишга интилишга қаратилган сўровлар онгли тарзда бўлиб, борган сари шахсий қизиқишга айланади. Бу ёшдаги кишилар тақдири, жамият ҳаёти, бахт, севги, дўстлик каби масалалар кўпроқ тўлқинлантиради. Баъзи ўқувчиларда айрим ўқув фанларига қизиқиш ва уни ўзлаштиришга нисбатан иштиёқ пайдо бўлади. Янги кашфиётлар ва ихтироларга ўз муносабатларини билдирадилар, техникага қизиқиш кучаяди, турли тўғаракларга ихтиёрий тарзда қатнаша бошлайдилар. Бу гуруҳга мансуб китобхонларда билим берувчи адабиётларни ўқишларига асосий сабаб, шахсий қизиқиш ва ҳавас билан боғлиқ бўлган билим олишдир. Бунда мактаб жамоаси ва ўқитувчининг таъсири ҳам муҳим ўрин эгаллайди.

Бу ёшдаги ўғил ва қиз болаларнинг китоб ўқиши, сўровларнинг табиати, адабиётларга мурожаат этишида фарқлар пайдо бўла бошлайди. Ўғил болалар техника, физика, математикага оид китобларни ўқишни афзал кўрадилар. Қиз болалар эса кўпроқ машҳур кишилар ҳаёти ва фаолияти, санъат, адабиётшуносликка оид асарларни ўқишни ёқтирадилар, катталар учун мўлжалланган китоблар уларни кўпроқ ўзига жалб эта бошлайди. Бу ёшдаги китобхонларнинг барчаси учун саргузашт китобларга қизиқиш умумийдир.

14 ва ундан катта ёшдаги ўқувчиларда ижтимоий фаоллик ортиб боради. Ўзини англаш ва ахлоқий идеал топишга интилиш, турли машъулот ва спорт турларини танлаш уларнинг барчаси учун хосдир. Бу даврда ўқувчиларнинг бир қисми илгариги ёшдагига нисбатан камроқ китоб ўқий бошлайди. Бошқаларининг эса китобхон сифатидаги фаоллиги ортиб оради, қизиқишлари ривожланади ва кенгаяди. Бу ёшда болаларда мустақил билим олишга интилиш сезила бошлайди. Лекин улар ижтимоий тараққиёт қонунларини акс эттирувчи тушунчалар моҳиятини ифода этувчи фалсафий, тарихий, сиёсий ғоялар баён этилган адабиётларни ўқишни унчалик хуш кўрмайдилар. Бу ёшда болаларнинг муҳим хусусияти

- катта ёшдаги китобхонлар учун мўлжалланган бадий асарларни ўқишга қизиқишини кучайишидадир. Бу ҳодиса қизларда ўйил болаларга нисбатан барвақтроқ содир бўлади.

Бу даврда ўқувчиларда китобхонлик маданиятининг шаклланиши ва ривожланишида ижтимоий-психологик муҳитнинг таъсири ортади. Бу ёшдагиларнинг ўзига хос хусусиятларидан яна бири уларнинг турли панд-насиҳатларни ёқтирмаслигидадир. Агар китобхон ўқитувчи ёки кутубхоначининг билими, тажрибасини ҳурмат қилса, уни тушунишларига ишонсагина, улар билан мулоқотда бўлади. Шунинг учун бу ёшдаги ўқувчи- китобхонлар билан уларнинг хоҳиш-истакларини ҳар томонлама ўрганиб, китобхонлик маданиятини шакллантиришга йўналтирилган таълимий-тарбиявий тадбирларни ташкил этиш лозим.

Ўқувчиларни бундай гуруҳларга бўлиш уларнинг ёш хусусиятлари, қизиқишлари ҳамда уларга таълим-тарбия жараёни мазмунидан келиб чиққан ҳолда китобхонлик маданиятини шакллантириш ҳамда адабиётлар тарғиботининг самарали усулларидадан фойдаланишни ташкил этиш мумкин.

Шунингдек, ёшларда китобхонлик маданиятини шакллантиришда бир қанча анъанавий омиллар: шаҳар билан қишлоқ ўртасидаги мавжуд тафовутлар, кутубхонанинг китоб фонди, китобхонлар интилишларини мақсадли йўналтириш, китоб танлаш жараёнларининг илмий мониторингини ташкил этиш, кутубхона моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, ўқувчилар қизиқишларининг ранг-баранглиги бевосита таъсир кўрсатади.

Айни пайтда ўқувчиларнинг китобхонлик маданиятини шакллантиришда уларнинг ёш хусусиятлари, гендер (жинсий) фарқларини жиддий эътиборга олиш зарурлиги, шу билан бир қаторда мактаб раҳбарлари, фаол жамоатчилик ва синф раҳбарларининг ўқувчиларнинг китобхонлик жараёнларига бевосита таъсир ўтказишларини эътиборга

олиш лозим. Шунингдек, мактаб кутубхонасининг самарали фаолият кўрсатишида кутубхоначи, унинг маълумоти, иш стажи ва ўз касбига бўлган қизиқиши ҳал этувчи омиллардан бири эканлиги кузатишларимиз натижаларида тасдиқланди.

Мактаб кутубхоналарининг ўқитувчилар билан ҳамкорликдаги иш шакллари кутубхоначиларнинг ижтимоий-педагогик ҳамда касбий фаолиятлари билан боғлиқ вазифалар ўзаро уйғунлика назарий асосланади. Мактаб кутубхонасининг таълим-тарбия жараёнидаги муҳим вазифаларидан бири ўқувчиларда китобхонлик маданиятини шакллантиришдан иборатдир. Ўқувчиларда китобхонлик маданиятини шакллантириш биргина кутубхоначининг вазифасигина эмас, балки ўқитувчилар ва ота-оналарнинг ҳам вазифаси бўлиб, фақат онгли ёндашувни биргаликдагина амалга оширишни тақозо қиладиган жуда ҳам мураккаб жараёндир. Шунинг учун бу жараённинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида батафсил фикр юритишга қарор қилдик.

Ўқиш маданияти жуда кенг маънодаги тушунча бўлиб, китобга қизиқиш ва уни севиш, адабиёт билан кенгроқ танишиб, китоб билан ишлаш ҳақидаги махсус билимларга эга бўлиш, шунингдек китобдан тўла равишда фойдалана билишда ёрдам берувчи кўникмаларни эгаллашдан иборат.

Китобхонлик маданияти ўқувчига ўқиётган асарини тўлақонли тушуниш, ундан бадиий-эстетик завқ олиш, ёзувчи фикри, асар ғоясини англаш ва баҳолай олиш, бундан ташқари китоб ва кутубхонадан фойдаланиш, маълумотнома-библиографик аппаратидан ўзини қизиқтирган ёки зарур масалаларга доир китобларни топиб олиш ва ундан фойдаланиш йўлларини ўргатади. Китоб танлаш, уни тез ўқиш, ўқилган китобларни бошқаларга тавсия этиш, авайлаб сақлаш ҳам китобхонлик маданиятининг таркибий қисмларига киради.

“Китобхонлик маданияти” тушунчаси кенг маънода қўлланилади. Хусусан, бу ҳодиса асарни англаш ва уни тушуниш учун китобхондан маълум тайёргарлик ва савияни талаб қилади. Бу ҳодисанинг моҳияти китобни шунчаки варақлаш ва ундан умумий фойдалана билишдан то ижодий ўқиш, китоб муаллифига ошно бўлиб, унинг асарини чуқур таҳлил қилиб мутолаа қилишгача боради.

Ўқиш-бу меҳнат ва ижод. Илмий китобни ўқиб тушуниш учун ҳам меҳнат қилиш керак. Фақат илмий китобни эмас, балки бадиий асарни тушуниб ўқиш учун ҳам китобхон маълум даражада онгли ҳаракатларни амалга ошириши, муайян тушунчага эга бўлиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ёўлдошев Э. Кутубхонада болалар ўқиш маданиятини тарбиялаш: Ўқув қўлланма. Тошкент, 1986.
2. Имрот Б.Ф. Система образования библиотекарей для детских и юношеских библиотек // Библиотековедение и библиография за рубежом. 1991.
3. Ахмаджон Махаматович Умурзақов. ДИНИЙ ФАНАТИЗМ ВА ЭЪТИҚОД МАСАЛАЛАРИ // Scientific progress. 2021. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/diniy-fanatizm-va-eti-od-masalalari>
4. Эргашев У. А. ЁШЛАР МАЪНАВИЙ ИММУНИТЕТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ АСОСИ // Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 1765-1768.
5. Khoshimov, Sanjarbek Sultanbekovich (2020) "THOUGHTS ABOUT HUMAN NATURE IN CHINESE PHILOSOPHICAL THINKING AND THEIR INTERPRETATION IN THE IDEAS OF WANG YAN MIN," Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2 : Iss. 1 , Article 27. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol2/iss1/27>

6. Ergashev U. A., Umurzakov A. M. THE IMPACT OF ENVIRONMENTAL ISSUES ON HUMAN LIFE // Экономика и социум. – 2020. – №. 8. – С. 26-29.

7. Виноградова, Ольга Валерьевна. Педагогические условия повышения эффективности чтения подростками литературы фэнтези. Автореферат 2002.

8. Абдувахабжан Ахмаджанович Мадаминов. Политическая культура студенческой молодежи в современном обществе. Вопросы науки и образования. 2018. 1 (13).

https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=_3waDc4AAAAJ&citation_for_view=_3waDc4AAAAJ:3s1wT3WcHBgC

9. <http://staff.tiame.uz>

10. <http://library.ziyonet.uz>